

Петро Куцик,
*доктор економічних наук, професор,
ректор Львівського торговельно-економічного університету*

Богдан Шевчик,
*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри економіки
Львівського торговельно-економічного університету*

НООЕКОНОМІКА ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОЕКТ НООСФЕРИ

Сучасна парадигма ноосфери немислима без внеску академіка В. Вернадського, який вважав, що цілісність світу на основі свідомості можлива лише через наукову думку і наукову діяльність. Розвиток світу пройшов два етапи: поява життя в матерії та поява свідомості в живому. Розвиток свідомості відбувається шляхом пізнання істини та здійснення практики добра. Основна властивість свідомості – детермінування майбутнього у модусах буття у вимірах безконечності. Модусом буття, у якому досвід виступає інструментом детермінізму часу, є відтворення. Системою відтворення суспільства є культура. Способом відтворення суспільства через механізм еквівалентного обміну є економіка. Оскільки усе існує на фоні іншого і кожен чин є реалізацією альтернативи, то кожен соціокультурний проект відтворення суспільного порядку здійснюється у біполярно-атрактивному континуумі. Саме тому виділяють дихотомічні типи культури: чуттєвої та ідеаційної, культури сорому та культури провини, аксіології сакрального часу та аксіології профанного часу, праксеології символічного обміну та праксеології еквівалентного обміну тощо. Академік В. Вернадський наголошував про енергію людської культури як якісно нову форму біогеохімічної енергії, яка і творить ноосферу. І охоплене розумом джерело такої енергії, на думку В. Вернадського, – безконечне. Систематизація культурних патернів об'єктивної реалізації через відтворення нормативних ідеалів пізнаної досконалості ресурсно-технологічними можливостями визначається як цивілізація. Цивілізації, як еволюційні феномени історії, бувають чотирьох типів: 1) цивілізація примусової праці; 2) цивілізація узгоджених інтересів; 3) цивілізація

ідей справедливості; 4) цивілізація софійної совісті. Єдиним детермінуючим фактором культурної біогеохімічної енергії В. Вернадський вважав межі власне біосфери планети. Феномен мислення, за В. Вернадським, полягає в тому, що наукова думка, не будучи формою енергії, докорінно змінює матеріальні процеси.

Явище суспільства виникає як діяльність обміну корисними послугами. Історично існують два типи обмінів: еквівалентний та символічний. Їх акти тривають у протяжності сакрального і профанного часу. Профанний час еквівалентного обміну вміщує мінові трансакції у ринковому просторі, де гроші виступають еталоном вартісної міри «дарунку-у-відповідь». Тому ринкова економіка передбачає виробництво додаткової вартості, але не передбачає виробництва надлишку. Справа в тому, що надлишок – це продукт лише символічного обміну у тривалості сакрального часу. Надлишок принципово не може мати мінового еталона у вигляді грошової суми чи рівновеликої кількості придатного для обміну майна. Надлишок є чистим даруванням благодаті, наприклад як одкровення істини.

Символічний обмін передбачає особливу якість споживної вартості корисного блага – умовну присутність особи дарувальника, тому цей обмін завжди персоніфікований. Причому цей обмін принципово не еквівалентний, бо передбачає таку міру дару благодаті, яку не можна повністю взаємно віддавати. І цей надлишок формує ментальність культури провини – морального боргу, життя як аксіологічного зобов'язання та ціннісного солідаризму очікувань і волі. Найпоширенішим прикладом символічного обміну, що протікає у сакральному часі дарування надлишку повноти благодаті, є месіанізм – відносини обміну, де отримувач не може нічого рівноцінного віддавати. Ринковий обмін протікає у профанному часі саме тому, що гроші, як універсальний інструмент виміру величини вартості обмінюваних товарів, анулюють феномен надлишку, оскільки боргове зобов'язання у формі позичкового капіталу має зворотну силу інституціоналізованого повернення, що унеможливорює стан свідомості провини. Підприємець, отримуючи кредит, стає тимчасовим боржником суспільства, сублімуючи енергію боргу у чисту купівельну спроможність – інвестиційний потенціал виробництва, що наповнює товарною масою моральну лакуну зобов'язувальних відносин. Тому ринок є механізмом гомеостазу узгоджених інтересів членів суспільства без культурного наративу провини котроїсь із сторін-

учасників обміну. Тому ринок – це місце деперсоніфікованого обміну, де актори виробництва і споживання анонімно розведені у просторі і часі, що в структурі символічного обміну неможливо.

Натомість ментальність культури сорому редукувала спочатку із тривалості сакрального часу, а надалі – і з патерна символічного обміну. У ринковому просторі вона являє собою модифікований нормативний релікт циклічної есхатології вічного повернення: у перспективі невідворотності фаталізму долі, де все рухається від досконалості Великого Початку до апокаліптичної катастрофи Кінця, людина може протиставити онтологічній безнадії лише індивідуальну мужність та героїзм фіналу свого життя – посмертну славу, адже мертві сорому не мають! Наратив сорому – це і є відповідний чин персонального духовного зусилля дарунку-у-відповідь, який передбачається як волютивно еквівалентний та морально резистентний найбільш адекватний варіант «відповіді» на «виклик» неунікно-фатального метафізичного детермінізму Небуття. Уникнути сорому через героїзм вчинку – це нормативний патерн еквівалентної резистентності духа, в який культурою втискується діапазон людської волі. Редукцією чину, що зберігає принцип еквівалентності «відповіді-на-виклик» і є грошова сума, яка асимілює енергію виклику у технологічну спроможність зміни світу, зокрема речовини природи у засоби життя, зводячи мости адаптивної релевантності між потребами і можливостями, інтересами і обов'язками, свободою і необхідністю.

Але за яких умов можливий еквівалентний обмін? Чи можливий він у тривалості сакрального часу? Еквівалентним називається обмін, у якому кількісний вміст придатності речі, що пропонується іншому, однаковий щодо кількісного вмісту придатності бажаної до особистого вжитку речі. Так, вартість – це кількість затрат, через які виражається основна умова доступу до користування річчю іншими. Так, кількість затраченої праці протягом проміжку часу виготовлення речі, визначає вартість товару і виражається універсалізуючим символічним медіатором співвідношень усіх видів праці – грошми. Отож, еквівалентний обмін можливий за наявності інформаційного інструмента забезпечення кількісних співвідношень усіх видів трудових зусиль в їх часовій тривалості. Інструментом спресування часу, що є умовою кількісного збільшення речей, а отже добробуту, виступає машина. Застосування машини дозволяє

скорочувати тривалість робочого часу, знижуючи вартість. В ідеалі машина мала б повністю нівелювати детермінуючий вплив часу на створення добробуту.

Однак, а чи існує в реальності такий вид праці, де протяжність часу не визначає міру вартості? – Так! Інтелектуальне виробництво: інноваційна думка миттєво пронизує свідомість образом можливого буття. А мить – це абсолютний часовий детермінізм матеріальної дійсності, протяжність якої не виражається кількісним показником. Проте особливістю анумерологічної дискретності миті як думки є те, що у ній зосереджується безмір можливих актуалізацій уречевлення результату, безліч шляхів здійснення подій, тобто думка вміщує безконечність. І виходить так, що вартість ідеї проблематично визначити кількістю матеріальних затрат (можна лише проєктивно прорахувати передбачувану кількість енергетичних витрат співвідношення капіталомісткості та капіталовіддачі інноваційного впровадження, але це не є вартістю нового образу буття, без якого жодне впровадження не було б можливим взагалі). То як визначається ціна пропозиції слова? І чи взагалі існує ринкова ціна істини? І чи рухається істина потоком профанного часу?

Індустріальна цивілізація суспільства як ринку винайшла спосіб інституціоналізації екстракції інтелектуальної ренти у вигляді репрезентативних документів власності, що штучно обмежують доступ до інформації, передбачаючи обов'язковий платіж за користування: патенти, ліцензії, авторські права тощо. По-перше, це намагання персоніфікації присутності в акті еквівалентного обміну, а отже – профанного часу; по-друге, це редукція акту символічного обміну, бо в протяжності сакрального часу дарунок-у-відповідь монетизації не підлягає (бо що, наприклад, можна дати взамін за власну душу?). По-третє, величина вартості інтелектуального проєкту (причому проєкту гуманітарного, який змінює стан свідомості, а не проєкту інженерно-технологічного, що інтенсифікує енерговидобуток із природного середовища) зумовлюється не оцінкою витрат, а силою потреби в об'явленні слова. Тобто, задіюється не рікардіанська, а маржиналістська формула вартості, проте відразу ж виникає вбивче запитання: а чим зумовлюється гранична корисність слова для свідомості споживача? І що таке взагалі «гранична корисність» істини, локалізованої повноти потенціального Буття – Логоса? Яку вартість має слово: утилітарну чи екзистенційну?

З іншого боку вимальовується ще цікавіша ситуація: нульові граничні витрати матеріального виробництва емансипують антропогенний вміст живої та уречевленої праці у виробництво такої вартості, яку принципово не зможе створити жоден штучний інтелект – у сферу духовної творчості нормативних та естетичних ідеалів. А це означає, що створення вартості – власне олюдненої присутності блага як благодаті – буде актом мистецької творчості, подією буття унікального, ремеслом духовного подвизництва об'явленої через слово істини можливості наближеної досконалості.

У структурі профанного часу еквівалентного обміну здійснюються мінові трансакції однакової пропорційності рівновеликих порцій оцінки засобів життя – споживчих вартостей як товарів. Але обмін заздалегідь визначеними рівновеликими пропорціями знайомого, відомого і передбачуваного – це акт відтворення, а не акт творчості. А цикл відтворення послідовних актів живої системи дисипативний, наростає ентропія: кожен наступний акт відтворення оперує меншим енергетичним бюджетом, ніж попередній; діє закон зростаючих граничних витрат аж до кінцевої межі останньої фізичної наявності одиниці ресурсу. А далі – колапс, есхатологічна катастрофа гарантованого Кінця. Але цей «кінець» постійно відтерміновується особливою властивістю розумного живого – негентропійною функцією духовного зусилля, початок якому покладає Слово – образ ідеального буття, і тоді дух отримує координати діяльного чину творчого преображення існуючого у досяжні здобутки довершеного. Виникає не просто нове, а краще.

Але звідки приходить Слово? Перша думка – з ноосфери. Проте ноосфера – це здобутки розуму, нагромаджені у гігантських резервуарах пам'яті роду людського на найрізноманітніших матеріально-конструктивних носіях їх збереження і відтворення протягом історії. А об'явлення? Чи вміщує ноосфера те, що ще повинно постати Словом – об'явленим для Буття образом Істини? Ні! Образ нового світу, зосереджений у слові, приходить з іншого місця – із семантичного вакууму. Ноосфера – континуум об'явлених сенсів буття як досвіду; семантичний вакуум – континуум спресованих сенсів недиференційованої потенціальності абсолютного буття, де образотворитися через слово може будь-що (чи будь-хто), може та безконечність можливого, яка є імпульсом волі до існування серця Всесвіту – Єдиної Субстанції, Єдиної Першооснови існування всього. Свідомість людини – це вибірковий інструмент свобо-

ди і любові, що розпаковує спресовані сенси семантичного вакууму та отекстовує їх у ціннісні репрезентації зосередженого у слові буття.

Соціокультурна система інтелігібельної творчості слова, споживною вартістю якого є онтологічна новизна розширених сенсів буття, а також сукупність інститутів інклюзивності, руху і використання слова, де принцип еквівалентності вписується в модус протяжності сакрального часу, визначається нами як нооекономіка. Перехідним етапом-ланкою між цифровими технологіями штучного інтелекту четвертої промислової революції шостого технологічного укладу NBIC-техноконвергенції та нооекономікою, на нашу думку, можна вважати економіку вражень. Чуттєвий зміст спектакулярності видовища виступає споживною і міноюю вартістю виробництва і пропозиції цього типу послуг, що вирізняє її від власне економіки послуг, у якій людський ресурс все більше витісняється продуктивними потужностями комп'ютерних систем, неспівмірними із можливостями людини в обробці інформації. Особливість надання послуг в економіці вражень полягає в синергетичному ефекті дифузійності блага і середовища його споживання, а іноді навіть і емансипації мінової вартості та її екстраполяції у змістове наповнення середовища: оплачується не стільки вартість послуги, скільки доступ до місця її надання, внаслідок чого формується не просто масштаб перманентного попиту, а свідомість культурної ідентичності водночас із суб'єктністю ринкового актора. Важливо те, що ринок вражень сегментує осередки чуттєвої комплементарності, де на ґрунті відповідної аудиторії поруч із спектакулярністю послуг може пропонуватися і когнітивна вартість, адже спільний смак – це перший крок до доктринальної єдності та софійної спільноти.

Ринок – це унікальний патерн відтворення суспільства цивілізації узгоджених інтересів, де імпульсом інтегрального балансу слугує «невидима рука». Альтернативні варіанти позаринкового утворення цивілізації соціальної справедливості у формах фашизму, нацизму, комунізму і рашизму виявилися провальними, і ідея справедливості була реалізована в симбіозі моделі соціального ринкового господарства – змішаної економіки. Наступний крок – перехід від цивілізації справедливості до цивілізації совісті. І перехід цей, за переконанням В. Вернадського, вже є справою наших днів. Найсприятливіші умови для такого переходу формуються сьогодні в Україні, але це вже тема наступного дослідження.